

**ИСТИФОДАИ
УСУЛҶОИ ФАЪОЛИ ТАЪЛИМ ДАР
ОМУӢИШИ ҲАЁТ ВА ЭҶОДИЁТИ
АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ**

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АКТИВНЫХ
МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ В
ПРЕПОДАВАНИИ ЖИЗНИ И
ТВОРЧЕСТВА АБДУРРАХМАНА
ДЖАМИ**

**ACTIVE LEARNING METHODS
USAGE IN THE PROCESS OF
TEACHING THE CREATION
ACTIVITYIES OF ABDURRAHMAN
JOMI**

Исломов Шамсулло, н.и.п., мушовири гимназияи хусусии Донишвар-1 (Тоҷикистон, Душанбе); **Бобоева Зарнигор Тоҳировна**, унвонҷӯи кафедраи назария ва методикаи таълими забони модарии МДТ “ДДХ ба номи акад. Б.Фафуров (Тоҷикистон, Хуҷанд)

Исломов Шамсулло, к.п.н., консультант частной гимназии Донишвар-1(Таджикистан, Душанбе); **Бабаева Зарнигор Тоҳировна**, сонскатель кафедры теории и методики преподавания родного языка ГОУ “ХГУ имени акад. Б. Гафурова” (Таджикистан, г. Худжанд)

Islomov Shamsullo, Ph.D. pedagogical sciences, consultant at the private gymnasium Donishvar-1 (Tajikistan, Dushanbe); **Babaeva Zarnigor Tokhirovna**, research worker of the Theory and Methodology of Teaching the Native Language Department of the SEI “KSU named after acad. B. Gafurov” (Tajikistan, Khujand),

E-mail: uchzaphgu@mail.ru

Вожаҳон калидӣ: таълим, усул, метод, хонанда, омузгор, сифат, таълими интерактиви, салоҳият

Муаллифон саъй намудаанд дар омузиши ҳаёт ва эҷодиёти Абдураҳмони Ҷомӣ ҷойгоҳи «Моделҳои технологияи таълим ва салоҳиятҳои хонандагону омузгорон»-ро муқаррар намоянд. Зикр мешавад, ки, дар модулҳо ва мақолаҳо, ки дар бораи муносибати босалоҳият ба таълим дар Тоҷикистон иншо шудаанд, байни ду мафҳум: метод ва муносибат фарқ нагузоштаанд. Ба андешаи муаллифони мақола, усулҳои таълим дар ҳамаи намуди низоми таълиму тарбия ба кӯҳнаву нав, фаъолу ғайрифавл бояд ҷудо нашаванд ва ҳар кадоме аз он дар мавқеи худ шоистаи эътироф аст. Мушкилот дар истилоҳ ва номи ин ё он усул нест, балки дар раванҷҳои педагогӣ-сохтор, идоракунии, муносибат ва дар маҷмӯъ низоми мавҷуда аст. Барои расидан ба салоҳиятҳои методология ва морфологияи низоми мазкурро таҷдиди назар кард, то ки дар қатори дигар раванҷҳо муносибат ба истифодаи методҳои таълимӣ ёбанд. Методологияи истифодаи таълими интерактивӣ ин ҳамкориҳои муаллиму хонанда, шарикӣ хонанда дар интиҳоби мавод ва аз роҳи таҷриба гирифтани донишҳои нав, интиҳоби маводе, ки барои имрӯзу фардои хонанда созгор бошад ва салоҳияти муаллим роҳнамо, шарикӣ ҳамкорӣ бо хонанда дар ташкили зиндагии имрӯзу фардои кӯдак аст. Муаллифон бо таърифи ба озмоишҳои педагогӣ собит менамоянд, ки истифодаи маҷмӯи усулҳо аз вазъияти таълимӣ ва маҳорати (бароати) омузгор вобастагӣ дорад. Муаллифон ба тариқи намуна методҳои хониш, навиштан, лугатомӯзӣ, лоиҳасозии шарҳу тафсир дода, нақши онҳоро дар ташаккули салоҳиятҳои собит намудаанд. Баррасии мавзӯи муаллифонро ба хулоса меоварад, ки технологияи таълим ин маҷмӯи роҳу усулҳо барои моҳирона иҷро кардани вазифа ва мақсадҳои мушаххаси таълимӣ аст; ҳамаи усулҳо ба хотири фаъол кардани хонанда, барои гирифтани донишҳои зарурии дар амалия санҷидашуда, иштирокчиҳои фаъол гардонидани хонанда дар истифодаи ин донишҳои мебошад; ҳама усулҳо дар ташаккул додани салоҳиятҳои коммуникативӣ, иҷтимоишавии хонанда, кор карда тавонистани ӯ бо иттилоот, технологияҳои иттилоотӣ, ташаккул додани қобилиятҳои таҳлилии, эҷодӣ ва ғайра ҳамрадиҳои якдигаранд.

Ключевые слова: образование, метод, методика, ученик, преподаватель, качество, интерактивное обучение, компетентность

Авторы стремились установить место «моделей технологии обучения и компетенций учащихся и преподавателей» в изучении жизни и творчества Абдурахмана Джами. По мнению авторов статьи, в модулях и статьях, в которых были изложены различные мнения о грамотном подходе к обучению в Таджикистане, не было различий между двумя понятиями – метод и отношение. Утверждается, что методы обучения во всех видах систем обучения и воспитания не должны разделяться на новые, активные и пассивные, каждый из них заслуживает признания в своей позиции. Проблема не в термине и названии того или иного метода, а в педагогических

процессах – структуре, управлении, отношениях и в целом в существующей системе. Для достижения компетенций необходимо было пересмотреть методологию и морфологию данной системы, чтобы, среди прочего, изменить подход к использованию методов. Методика использования интерактивного обучения – это взаимодействие учителя и ученика, партнерство ученика в выборе материала и приобретении новых знаний на основе опыта, когда выбор материала гармонизирует с сегодняшним и завтрашним днем ученика, а компетенция учителя – это руководство, партнер по сотрудничеству с учеником в организации сегодняшней и будущей жизни ребенка. На примерах изложены методики чтения, письма, словосочетания, пояснительного проекта и научно доказана их роль в формировании компетенций. Рассмотрение темы приводит авторов к выводу, что технология обучения представляет собой совокупность способов и приемов для умелого выполнения конкретных образовательных задач и целей; все методы, направленные на активизацию учащегося, получение необходимых знаний, проверенных на практике, участие в активизации учащегося в применении этих знаний; все методы направлены на формирование коммуникативных, социальных компетенций, аналитических, творческих способностей учащегося, на то, чтобы он мог взаимодействовать с информацией, информационными технологиями и т.д.

Key words: education, method, methodology, student, teacher, quality, interactive learning, competence

The authors made an attempt to determine the place of the "model of teaching technology and competencies of students and teachers" in the study of the life and work of Abdurukhman Jami. According to the author's opinion, in the modules and articles that were presented about a competent approach to learning in Tajikistan, there were no differences between the two concepts of method and attitude. Teaching methods in all types of teaching and upbringing systems should not be divided into new, active and passive, and each of them deserves recognition in its position. The problem is not in the term and name of a particular method, but in the pedagogical processes - structure, management, relationships and in general - in the existing system. In order to achieve competencies, it was necessary to revise the methodology and morphology of this system in order, among other things, to change the approach to the use of methods. The method of using interactive learning is the interaction of a teacher and a student, the partnership of a student in choosing material and acquiring new knowledge based on experience, the choice of material that will be harmonious for today and tomorrow of a student, and the competence of a teacher is a guide, a partner in cooperation with a student in organizing the present and future life of a child. The authors outlined the methods of reading, writing, word combinations, and explanatory projects by example and scientifically proved their role in the formation of competencies. Consideration of the topic leads the authors to the conclusion that learning technology is a set of methods and techniques for the skillful fulfillment of specific educational tasks and goals; all methods aimed for activating the student, obtaining the necessary knowledge, proven in practice, participating in the activation of the student in the application of this knowledge; all methods are aimed at the formation of communicative, social competencies of the student, so that he can interact with information, information technology, the formation of analytical and creative abilities, etc.

Сифат ва самараи таълим аз интиҳоб ва истифодаи бамавқеи роҳу усулҳои таълим вобаста аст. Мақсади мо дар ин мақола он нест, ки усулҳои таълимро амиқ таҳқиқот барем, балки он аст, ки дар омӯзиши ҳаёт ва эҷодиёти Абдуруҳмони Ҷомӣ ҷойгоҳи «Модели технологияи таълим ва салоҳиятҳои хонандагонро омӯзгорон»-ро муқаррар намоем. Омӯзиши масъала собит намуд, ки мавқеъ ва дараҷаи истифодаи усулҳои таълим дар «низомии таълими салоҳиятнокӣ» дар баъзе аз тавсияву дастурҳои таълимӣ яктарафа ва ҳатто баъзан ғайриилмӣ шарҳ ёфтаанд, ки дар таҷрибаи амалӣ таъсири манфӣ расонида, коршиносону омӯзгоронро ба иштибоҳ роҳандозӣ менамоянд. Масалан, «Модули 1,-Низомии таълими салоҳиятнокӣ» ва баъзе мақолаҳои унвонҷӯён, ки вобаста ба муносибати босалоҳият иншо шудаанд, аз ҳамин қабиланд. Пеш аз ҳама, дар сарлавҳаҳои мақолаҳо ва модулҳо ба иштибоҳ (методикаи таълими салоҳиятнокӣ) роҳ дода, дар мазмуну мундариҷаи онҳо низ ин ғалат роҳ ёфтааст) Ба андешаи мо, сарчашмаи ин ғалат дар «Модули 1» ва модулҳои сонӣ (1,2,3,4...) аст. Дар сарсухани «Модули 1» омада: «Яке аз тадбирҳои басо муҳими гузариш ба низомии нави таълим- низомии таълими салоҳиятнокӣ мебошад [6,с.4]. Мураттибони ин модул дар саҳифаи 9 хушдор медиҳанд, ки «салоҳиятро таълим намедиҳанд», вале поёнтар ва минбаъд беохир ибораи «таълими салоҳиятнокӣ»-ро истифода кардаанд, ки минбаъд аксари муҳаққиқон ва омӯзгорон онро мавриди истифода қарор додаанд. Илова ба ин, онҳо кӯшиш кардаанд, ки «салоҳиятнокӣ»-ро ҳамчун низомии нав

(системаи нави таълим) муаррифӣ кунанд, вале дар нишон додани назария ва амалияи он пурра муваффақ нашудаанд. Дар Федератсияи Русия онҳо на низом, балки «муносибат» эътироф кардаанд, ки ин баҳси алоҳида аст ва ба вазифаи таҳқиқотии мо шомил намегардад. Вале дар мавриди методҳои таълим мо бо мураттибони «Модули 1» ҳамназар буда наметавонем. Масалан, дар «Модули 1» таъкид мешавад, ки «...дар низоми синфӣ - дарсӣ асосан методҳои шарҳӣ аёни истифода мешаванд» [6,с.5]. Онҳо байни ду мафҳум метод ва муносибат фарқ нагузошта, заифии низоми синфӣ дарсиро аввал дар методҳо ва дуюм ба дигаргуншавии вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеа мутобиқат накардани низоми мавҷуда, ки дуюмин дуруст аст. Онҳо дар ин маврид се ақидаи илман асосноки олимону коршиносони соҳаро (Аткинсон Р., Вербитский А.А., Болотов В.А. ва Сериков) иқтибос овардаанд [6,с.7]. Иқтибосҳо аз рӯи мазмуну мундариҷа ва нишон додани дараҷаи номутобиқатии муносибатҳои наву кӯҳна дурустанд, вале ба методҳо ҳеҷ як муносибате надоранд. Онҳо беҳтаршавии вазъи таълиму тарбияро дар тағйир додани муносибат баррасӣ кардаанд, ки воқеият дорад ва бори дигар таъкид карданием, ки усулҳои таълим дар ҳамаи намуди низоми таълиму тарбия ба кӯҳнаву нав, фаъолу ғайрифайл бояд ҷудо нашаванд ва ҳар кадоми он дар мавқеи худ шоистаи эътироф аст ва ҳатто агар мо аз низоми синфӣ -дарсии Я.А. Коменский пурра даст кашем ва низоми нави дигарро ҷорӣ намоем ҳам, усулҳои мавҷуда шомили ҳамоно низом мегарданд. Ҳатто як нигоҳи умумӣ ба таҳқиқотҳои ин самт нишон медиҳад, ки дар илми педагогика усулҳои педагогикаи ҳамкории (Ушинский Н.Д., Макаренко А.С.), усулҳои репродуктивӣ, проблемавӣ, ҷустуҷӯӣ - таҳқиқотӣ, (назарияҳои М.И- Махмутов, И.Я Лернер) ва усулҳои омехта аз рӯи нишонаҳои таълимӣ-маърифатӣ, ҳавасмандгардонӣ, арзёбӣ ва самаранокӣ (назарияҳои Ю.Б.Бабанский, М.Н. Скаткин) ва ғайра арзишманд буда, ҳоло дар қатори аввали технологияҳои имрӯзаи таълимӣ меистанд ва инро мураттибони «Модули 1» дар «Модули 3» пурра иқдоранд.

Дар охири асри гузашта ва ибтидои асри XXI дар методикаи таълими адабиёти тоҷик низ таҳқиқотҳои илмие пайдо шуда буданд, ки дар онҳо усулҳои таълими адабиёти тоҷик ва ҳатто роҳу усулҳои таҳлили асарҳои бадеӣ дар мактабҳои миёнаи ҷумҳурӣ дар асоси дастоварҳои илмию амалии педагогика ва методикаи таълим таълиф шудаанд ва имрӯз низ мавриди истифода қарор доранд. Чунин назария дар қорҳои илмию таҳқиқотии методистони тоҷик Ш. Исломов, Қ. Хоҷаев, С. Наимбоев, Ғ.Мирзоев, М.Қозичонов, А.Аминов, А.Ваҳҳобов, М.Пиров ва ҷанде дигарон мавқеи муҳим дорад, ки аз таҳқиқотҳои олимони шинохтаи соҳаи педагогика, психология ва методикаи таълими адабиёти замони шуравӣ ба монанди Л.С. Выготский, М.Н. Скаткин, Ю.К. Бабанский, Е.Ф. Шаталов, М.А. Рыбникова, В.В. Голубков, И.Я. Лернер, А.А. Липаев, В.А. Николский, З.Я. Рез, Н.И. Кудряшев, Г.И. Беленький, В.Г. Маранцман, С.К. Бирюкова ва дигарон сарчашма мегарданд. Яке аз таҳқиқотҳои фундаменталие, ки дар соҳаи омӯзиши мероси классикони адабиёти тоҷик дар солҳои 90-уми асри гузашта анҷом ёфтааст, ин таҳқиқоти илмӣ Ш. Исломов ба ҳисоб меравад. Муҳақққ бори аввал дар методикаи таълими таърихи адабиёти тоҷик истифодаи васеи усули муқоисаро дар мисоли омӯзиши муқоисавии беҳтарин осори классикони тоҷик-дostonҳои «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ, дostonҳои «Искандарнома» ва «Лайлӣ ва Мачнун»-и Низомии Ганҷавӣ, дostonи «Хирадномаи Искандарӣ»-и Абдурахмони Ҷомӣ ва дostonи «Лайлӣ ва Мачнун»-и Шамсиддин Шоҳин ба таври илмию амалӣ возеҳ нишон дода таъкид ба он дорад, ки табиати адабиёти классикӣ тоҷик майл ба омӯзиши муқоисавӣ дорад ва истифода аз он имкон медиҳад, ки хонанда мустақилона тавассути ҷустуҷӯ монандӣ ва тафовутҳои муқаррар қарда асарҳоро хубтару беҳтар омӯзад ва тафаккури таҳлилии мустақилияти худро дар баҳодихӣ рушд диҳад [3,с.27]. Ӯ ҳамин назарияро дар даҳ мавриди омӯзиши адабиёти классикӣ бо истифодаи ин тарзи таълим нишон дода, мустақилона аз худ намудани донишро дар ҳамгироии усулҳои репродуктивӣ, таҳқиқотӣ-ҷустуҷӯӣ, проблемавӣ, муқоиса, индуксия, дедуксия, баҳсу мубодила ва ғайра медонад, ки он як таҳқиқоти навин дар методикаи таълими адабиёти тоҷик дар охири садаи ХХ буд ва имрӯз низ моҳияти илмию амалии худро гум накардааст. Мураттибони «Модули 1» шояд муҳимияти масъаларо дарк қарда, дар «Модули 3» каме ислоҳот ворид намуда таъкид қардаанд, ки «Таълими хонандамехвар аз назарияҳои зерин маншаъ мегард: 1. Назарияи таълими проблемавӣ (Илина Т.А.). 2. Таълими ба шахсият нигаронидашуда (Якиманская И.С.). 3. Педагогикаи ҳамкории (Ушинский Н.Д., Макаренко А.С.) ...» [11,с.7]. Вале фаромӯш қардаанд, ки дар илми педагогикаи тоҷик олимони соҳа монанди М. Лутфуллоев, Ф.Шарипов, С.Шербоев, С.Аминов М. ва ҷанде дигарон таҳқиқотҳои илмӣ муносиб ба анҷом расонидаанд. Вале ба ҳар ҳол мураттибон дар «Модули 3» назария ва амалияи технологияҳои таълим, аз ҷумла

усулҳои таълимро хеле доманадор ва амалӣ шарҳ додаанд ва мебинем, ки ҳамон усулҳои анъанавӣ дар концепсияи онҳо дар муносибатҳои нав усулҳои меҳварианд. Ҳатто онҳо номи сарлавҳаи матнро ҳамчун усули таълим муаррифӣ кардаанд. Бо вучуди ин дастур намунаи хубе барои истифодаи амалӣ ва пажӯҳиш дар педагогикаи муосир аст.

Бо зикри ин андешаҳо ба натиҷа мерасем, ки усулҳо дар низоми пешин, ба гуфтаи мураттибони «Модули 1» танҳо иборат аз методҳои шифоҳию аёнӣ иборат набудаанд ва методҳои ҷустуҷуй- таҳқиқотӣ, муқоиса, проблемавӣ ва ғайра дастоварди илмии олимони соҳа буданд, ки «... ҳадди истифодабарии онҳо то андозае муайян гардидааст ва омӯзгорон аз он бархурдорӣ менамоянд» [6,с.86]. Мушкilot дар истилоҳ ва номи ин ё он усул нест, балки дар равандҳои педагогӣ- сохтор, идоракунӣ, муносибат ва дар маҷмӯъ низоми мавҷуда аст. Барои расидан ба салоҳиятҳои методология ва морфологияи системаи мазкурро таҷдиди назар кард, то ки дар қатори дигар равандҳо муносибат ба истифодаи методҳо тағйир ёбанд. Дигар ин ки усулҳои таълим дар педагогикаи муосир, ба андозае ки боиси инқирози низоми маорифи имрӯза бошад, нест, балки, ба гуфтаи В.А.Болотов ва В.В. Сериков бояд муносибатро ба таълим дигар намоем, зеро «... тағйирот дар соҳаҳои иҷтимоӣ, иттилоотиву технологӣ боиси пайдо шудани фарҳангу маданияти нав гашта, дар он таҳсилот, ки танҳо ба андӯхтани дониш нигаронида шудааст, самаранокӣ ва мақсаднокиашро аз даст додааст» [6,с.1]. Пайгирии муҳаққикон дар бораи ташаккули методҳои таълим аз замони амалӣ гардидани назарияи Я.А.Коменский то имрӯз нишон медиҳад, ки дар илми педагогика тағйирот ва таҳаввуллоти зиёде рух додааст ва ноҳида гирифтани онҳо аз рӯи инсоф нест. Вале мавриди қайд аст, ки тамоми таҳқиқоти олимони шуравӣ, аз ҷумла муҳаққикони ҷумҳурии мо, ба формулаи маъмулии дониш, малака ва маҳорат нигаронида шудааст. Донишаандӯзӣ талаботи аввал ва стандартӣ дошта, сол ба сол ҳаҷми маводи таълим на аз рӯи сифат ва моҳияти ба хонанда зарурат доштан, балки аз рӯи шумора ва ҳаҷман зиёд кардани он ба авҷи болои худ расид, вале барои ҳазми он, барои дар таҷриба ва амал санҷидани он вақту фурсат нагузоштан ва барномаву китобҳои дарсии имрӯзаи адабиёти тоҷик аз рӯи ҳаҷм принцип таҳия шудааст. Аз байн рафтани ИҶШС ва таъсири мамӯлики дар ин низом набуда, имкон фароҳам овард, ки на танҳо ба педагогика ва методикаи таълим, балки ба назария ва амалияи таҳсилот ислоҳоти ҷиддӣ ворид гардад. Акнун «ба кӯдак на танҳо хондану навиштан, балки ҷӣ гуна хуб зиндагӣ карданро низ бояд омӯхт» [2,с.83]. Дар сӣ соли охир дар таҷрибаи илмию амалии кормандони соҳаи маорифи ҷумҳурии истилоҳи «интерактивӣ» ё худ «усулҳои интерактивӣ» паҳн гашта, вожаи серистеъмол гардид. Методологияи истифодаи таълими интерактивӣ ин ҳамкориҳои муаллиму хонанда, шарикӣ хонанда дар интиҳоби мавод ва аз роҳи таҷриба гирифтани донишҳои нав, интиҳоби маводе, ки барои имрӯзу фардои хонанда созгор бошад ва салоҳияти муаллим роҳнамо, шарикӣ ҳамкорӣ бо хонанда дар ташкили зиндагии имрӯзу фардои кӯдак аст. Барои расидан ба мақсад ҳамаи усулҳо хубанд ва дигар зарурат ба тафриқа намудани онҳо ба методҳои фаъол, ғайрифаъол, методҳои анъанавӣ ва ғайра намонд. Собит гардидааст, ки методҳои «ғайрифаъол» - суҳбат, нақл, шарҳ додан, намоиш додан ва ғайра низ дар мавқеи худ бо мақсади фаъол намудани хонанда дар зинаи дигари фаолият нақши муҳим доранд ва аз онҳо ба хотири «ғайрифаъол» буданашон даст кашидан нашоҷад ва ҳатто даст кашидан ҳам имкон надорад. Дигар ин ки, муҳаққикони соҳа усулҳои таълимро дар шароити ҷорӣ намудани муносибати босалоҳият ба «кӯҳна» (анъанавӣ) ва «нав» (интерактивӣ) ҷудо накардаанд. Ва бояд дарк кард, ки методҳои кӯҳна нашудаанд, балки талаботи нави маърифатӣ, илмию фарҳангӣ ва иқтисодию иҷтимоӣ ҷомеаи имрӯза талаб мекунад, ки муносибат ба таълим, муносибат ба технологияи истифодабарии онҳо дигар шавад. Масалан «тарзи гӯш кардан» дар низоми педагогикаи шуравӣ бо ишораи «бодиккат гӯш кардан» ҷамъбаст ёфта, усулҳои амалии он тариқи «муаллим мехонад, хонандагон бодиккат гӯш мекунад, хонандае матнро мехонад, дигарон бодиккат гӯш мекунад», шарҳ меёфт. Салоҳияти муаллим дар хондани матн ва салоҳияти хонанда дар гӯш кардани хониш ҷамъбаст мегардид. Салоҳияти ҷонибҳо хеле сода ва маҳдуд шарҳ меёфтанд. Имрӯз низ тарзи гӯш кардан дар аксари фанҳо, аз ҷумла адабиёт, хеле муҳим аст. Вале салоҳиятҳои ҷун пештара нестанд, балки салоҳияти муаллим ба вучуд овардани вазъият барои «ба таври фаъол гӯш кардан» ва амалан иҷро кардани фаъолиятҳои, ки хонанда «шунидан»-ро аз «гӯш кардан» фарқ кунад. Гӯш кардан ин омода намудани хонанда ба марҳалаҳои дигари кор аст. Муносибати босалоҳият имкон медиҳад, ки муаллим то замоне дар хонандагон малакаҳои гӯш карданро ба вучуд наорад ва хонанда шунидану гӯш карданро фарқ накунад, бояд аз

хадафи худ даст накашад. Хонандаро ба фаъолона гӯш кардан одат намудан як намуди фаъолияти интерактивӣ аст. Агар ӯ оромона вонамуд кунад, ки гӯш карда истодаасту фикру хаёлаш ҷои дигар бошад, на хонанда ва на муаллим ба мақсадҳои таълимии худ намерасанд. Бинобар ин муаллим пеш аз гӯш кардан дастури гӯш карданро пешниҳод мекунад, ки шояд чанд ҷумларо ташкил диҳад. Пасон ба гӯш кардани хонандагон мутаваҷҷеҳ мешавад, ки чехраҳо тағйир меёбанд, назарҳо ва ҷашмҳо ба қадом самт равона мешаванд, абрувон беҳаракатанд ё болову поён мераванд, нафаскашӣ бошиддат мегардад ё не ва ғайра. Чун ин нишонаҳо дар аксари хонандагон ҳувайдо гашт, муаллим эътимод пайдо мекунад, ки хонанда шунавандаи безътибор нест, балки дар баробари шундан, тавачҷуҳ ба мазмун кардааст, муттаассир гашта, ба умқи гуфтаҳо фуру рафта истодааст. Агар не, гӯш карданро метавонад қатъ кунад ва аз нав бо муносибати дигар хонандаро ба гӯш кардан омода намояд, то даме ки хонанда ба шунавандаи фаъол табдил нашавад, то даме ки салоҳияти фаъол гӯш кардан дар ӯ рушд наёбад. Тавре ки мебинем ин ҷо истилоҳи «гӯш кардан» тағйир наёфт, вале муносибати рӯякии лаҳзаи аввал «бодикқат гӯш кунед» ба муносибати босалоҳият «фаъол гӯш карда тавонистан» бо таъсири тарзи дастурдиҳӣ ва амалан такрор кардани он» табдил шуд. Шояд аз ин рӯз ба минбаъд ҳам дар назария ва ҳам дар амалияи педагогика, аз ҷумла методикаи таълими адабиёт, усулҳои нав, истилоҳоти нав пайдо шаванд, вале ҳар қадоми онҳо дар мавриди худ истифода хоҳанд шуд. Масалан, усули аз ёд кардани матн, ки аз рӯзи пайдо шудани матн то ба имрӯз фаъол аст, метавонад дар муносибати босалоҳият ва морфологияи усулҳои интерактивӣ «кӯҳна» шуда бошад? На, ин усул яке аз аввалин усулҳои методӣ дар педагогикаи умумӣ буд, ҳафт ва боқӣ хоҳад монд. Вале муносибат ба аз ёд кардан бояд тағйир ёбад. «Бисёр вақт кӯдакро ночор месозанд, ки шеърҳои бемаъниро ёд кунад. Ин танҳо беҳуда куштани вақт аст, балки таъсири баде дар ӯ мегузорад. Ҳар сухане, ки вазну қофия дорад, наметавонад муфид бошад, вай бояд бори маънӣ кашад. Аз ин рӯ омӯзгорро зарур аст, донанд, ки ба кӯдак чӣ мефармояд» [2, с.62]. Ин ақида сухани болоро тақвият медиҳад, яъне усул не, балки муносибатро ба усул (интиҳоби шеърӣ олий ва тарзу усули аз ёд кардани он) дигар кард ва муносибати дурустро ба салоҳияти асосии омӯзгор шомил сохт. Салоҳияти муаллим дар интиҳоби шеър ва касбияти ӯ дар интиҳоби усулҳое, ки ба ҳамкориҳои муаллиму хонанда иртибот дошта бошад ва бо натиҷаи босамар анҷом ёбад, инъикос меёбад. Истифодаи маҷмуи тарзу усулҳое, ки ба иҷрои мақсадҳои таълимӣ ба ҳамкориҳои муаллиму хонанда нигаронида мешавад, бояд таълимносон, пурмазмун ва хонандаро фаъолу коргар намояд. Имрӯз дар назарияи педагогика чунин муносибатро технологияи таълим низ меноманд. «Бисёр луғатҳои дузабона «технологияро» ҳамчун маҷмуи роҳу равишҳо барои санъаткорона, моҳирона иҷро кардани коре шарҳ медиҳанд. Технологикунонии чараёни таълим- ин раванди инкишофест, ки баҳри баланд бардоштани самарабахшии чараёни таълим, қафолати ба натиҷаҳои ҷашмдошт расидани хонандагон равона шудааст [11, с.7]. Дар замони истиклол дар Тоҷикистон шурӯъ аз соли 2016 масъалаи муносибати босалоҳият ба таълим рӯи кор омад. Вале то он дар тӯли 30-соли охир методистон ва омӯзгорон аз истилоҳоти навлоиҳавӣ, интерактивӣ, презентатсия, инструктаж, нақшофарин, лабиринт, эстафета, «хучуми ақлӣ» ва ғайраро ба сифати усул истифода бурда истодаанд ва аксарият онҳоро усулҳои фаъол меҳисобанд. Вале усулҳои «кӯҳна» аз байн нарафтанд, балки дар ҳамбастгӣ таълимносон хубтару самарабахш намуда истодаанд. Дар ин самт ҳақ ба ҷониби методист Ш.Исломов аст, ки менависад: “усулҳо дар алоҳидагӣ не, балки дар ҳамбастагӣ ва вобаста ба мавқеъ ва вазъият бояд истифода шаванд, вагарна ҳар як метод дар алоҳидагӣ моҳияти оптималӣ касб намекунад ва занҷири асосии мазмуну мундариҷаи ягонаи таълим гусаста мегардад” [3, с.90]. Бинобар ин педагогони шинохтаи шуравӣ ҳанӯз таъкид карда буданд, ки «Оптимизатсия истифодаи ҳамаи усулҳоро, ки бо дарки мантиқӣ, ҳамбастагии оптималӣ бо назардошти вазифа ва шароити дарси мушаххас интиҳоб шудааст, тақозо дорад [1, с.108]. Ин тавсияҳо дар шароити муносибати босалоҳият моҳияти илмию амалии худро гум накардаанд.

Дар рафти таҳқиқот ва маҳсусан гузаронидани таҷрибаҳои озмоишӣ мо аз усулҳои фарогири таълим (хондан, нақл, сухбат, шарҳ додан, луғатомӯзӣ, лоиҳасозӣ, презентатсия, муқоиса, мубодила, ҷустуҷӯӣ- таҳқиқототӣ, нақшофарӣ, корҳои гуруҳӣ, инфиродӣ, эстафета, мизи мудаввар, тест ва ғайра), ки солҳои охир дар назария ва амалияи методикаи таълим ҳамчун усулҳои интерактивӣ эътироф шудаанд, дар омӯзиши ҳаёт ва эҷодиёти Абдуруҳмони Ҷомӣ вабаста ба вазъияти мавҷуда истифода намудем ва самаранокии онҳоро ба мушоҳида гирифтаем. Таҷриба собит намуд, ки истифодаи маҷмуи усулҳо аз вазъияти таълимӣ ва маҳорати (бароати)

омӯзгор вобастагӣ дорад. Ҳар қадар салоҳияти омӯзгор дар ташкили чараёни таълим машаххас мақсаднок бошад, ҳамон қадар хонанда арсаи илму ҳилм ва муҳити зисту зиндагии хешро васеъ мебинад ва дарки воқеияти ҳодисаву воқеаҳо ба ҷаҳонбинӣ ва рушди ахлоку одоби ӯ бетаъсир намоёнад. Ва агар омӯзгор ҳар дарс бо як-ду усули маъмулӣ хонандаро тавассути онҳо ҷарҳ занонад, ҳосили кори ӯ дарсгурезӣ, беҳавсалагӣ, бедор нашудани эҳсосоти муҳаббат, ҳамкорӣ, муоширати беиртибот ва ҳатто бадбинии хонанда нисбати фан, омӯзгор ва мактаб мегардад. Бинобар ин. дар таҷриба хулоса ва тавсияи илмию амалии муҳаққиқонро дуруст дарёфтем: «Мавқеи як усулро нисбат ба усули дигар афзал доништан мумкин нест ва умуман дар таҷриба усули ягонаи афзалиятнок вучуд надорад. Ҳамаи усулҳо дар мавқеи худ нисбат ба дигаре афзалият ва бартарӣ доранд» [4, с.86]. Масалан, методи хониш дар бисёр мавридҳо бо се тарз (приём) - хониши хомӯшона, хониши ба овози баланд ва хониши гурӯҳӣ истифода шуд. Дар хониши хомӯшона муносибати инфиродии хонанда ба матн аст, то ки хонанда дар дарки мазмун, калимоту ибороти мушқилфаҳм зехну хотираро фаъол гардонад. Эҳсоси ҷустуҷӯгарӣ ҳам бо зехн ва ҳам бо фаъол гардонидани ҷашм сурат мегирад. Хонанда дар чунин тарзи хониш мухтору мустақил аст ва худро роҳат ҳис мекунад, зеро ба хониши ӯ касе қардор нест, касе ӯро ташвиш намедихад, аз касе шарм намедорад, мумкин аст як калима ё ҷумларо ду ё се бор хонад. Ин тарзи хониш зехнро фаъол мегардонад, ахбори ба майна расида нейронҳои «хобрафта» бедор мекунад, ба ҳаракат водор месозанд, калимаҳои навро ба қувваи хотира мефиристанд. Дар хониш овози баланд, эҳсосот баланд мешавад, хонанда аз ҳолати оромӣ ба ҳолати омодагӣ мегузарад, нейронҳо сигнали масъулиятро ба бофтаҳои асаб мефиристанд. садои хонанда оҳангдор мешавад, таппиш дил ва гардиши хун каме аз меъёр мебароянд ва руҳсораҳо каме арғувонӣ мегарданд, сар, китфҳо, ҷашмон, дастҳо, пойҳо дар лаҳзаҳои гуногун ҳаракатҳои гуногун мекунад. Дар хониши гурӯҳӣ оромии ботинӣ кӯдакро хушхол мегардонад, зеро садои зиёд, ки оҳангдор аст, дар ӯ эҳсоси роҳат будан боло меорад, агар тони овозаш нарасад худро хичолат ҳис намекунад, зеро овозҳои дигар овози ӯро пурра мекунад, эҳсоси хурсандию хушнудӣ дар ӯ бештар мегардад, нейронҳои шунавоии ӯ фаъол мешаванд ва агар матн назм бошад тиловат (бо оҳанг) шавад, нишоту фараҳмандӣ дар кӯдак дучанд мегардад.

Навиштан усули маъмулист, ки аз боғча оғоз шуда барои тамоми умри шахс хизмат мерасонад. Дар ҳолати зикршуда навиштани калимаҳои шарҳталаб масъулияти хонандаро бештар мегардонад. Навиштан аслан барои хондан аст ва таъкиди «беҳато нависед», «зебо нависед, ки хонда тавонед», «калимаҳои шарҳталабро дар шакли сугун нависед»-и муаллим сигнали муҳим ба нейронҳо ва умуман системаи асаб аст, ки дар маҷмӯъ кӯдакро ба масъул будан водор сохтан ин салоҳиятро дар ӯ ташаккул медиҳад. Навиштан низ зехну диққатро фаъол, хотираро қавӣ ва ҷашмро назарсанҷ мегардонад.

Сухбат (тарзҳои (приём) сухбат: сухбати озод, саволу ҷавоб, сухбати эвристикӣ, сухбати проблемавӣ, сухбати як ба як муқола ва ғайра). Намунаи сухбате, ки муаллим дар лаҳзаҳои гуногуни дарс истифода кард бо ҷандин усули дигар дар иртибот буд ва онро *мо усул андар усул* номидем, ҷунки усули саволу ҷавоб худ як намунаи сухбат аст, вале дар ҳар савол усулҳои дигар ҳамгиро мешаванд.

Луғатомӯзӣ. Қор бо луғатро метавон калиди асосии ворид шудани хонандаи имрӯза ба қасри илму адабӣ гузастагон ҳисобид. Озмоишҳои пай дар пай собит намуд, ки хонанда ҳар чӣ қадар бо луғат қор кунад, ҳамон қадар дониши нав ҳосил мекунад. Забони ноби классикони мо аз дидгоҳи имрӯз кӯҳна нашудааст, ки мо онро нафаҳмем, вале дар се маврид, хонанда ба шарҳи калимаву ибораҳо ниёз дорад: а) шарҳи калимаҳои арабӣ; б) шарҳи калимаҳои архаистӣ; в) шарҳи калимаву иборасе, ки маънои маҷозӣ доранд ва дар тасвирҳои санъатҳои бадеии гуногун сохтаанд, ки аз надонишони онҳо мазмун ҳосил намешавад. Бинобар ин ҳар чӣ бештар кӯдак ба луғат сару қор гирад, ҳамон қадар саргарми ҷустуҷӯи маънӣ мешавад. Барои он ки луғатомӯзӣ усули дилбазани хонанда нагардад, муаллим пайваста бо онҳо ҳамкорӣ кунад, тарзу усулҳои гуногуни қорро ба хонанда пешниҳод намояд, ки як намунаи чунин ҳамкориро мо дар мисоли лоиҳаи «Луғатсозӣ» аз озмун гузаронидем, ки натиҷаи босамар дод.

Лоихасозӣ. Бояд тазаққур дод, ки дар солҳои охир аксари методистону омӯзгорони ҷумҳурӣ онро ба қатори «усулҳои нав» ворид намуда, истифодаи онро дар мавридҳои гуногун тавсия медиҳанд. Вале дар методикӣ таълими адабиёти тоҷик дар ин бора маълумоти кофӣ мавҷуд нест ва дар тавсияҳои илмию методии мутахассисони соҳа таълифоте пайдо накардем. Аз рӯи сарчашмаҳои илмӣ маълум аст, ки Сукрот поягузори ин усул буда, баъдтар олими америкоӣ Ч. Дюи дар назария ва амалияи психология, педагогика ва методикаи таълим назарияи ба таври

таҷриба аз худ кардани донишҳои заруриро ба миён гузошта, формулаи «дониш, малака ва маҳорат (ДММ)»-ро дар шакли «дониш таҷриба ва малака (ДТМ)» пешниҳод намуд. Баъд аз ӯ олими дигар У.Х. Килпатрик ин назарияро дар китоби худ «Методи лоиҳаҳо» тақвият бахшида, тавсия дод, ки мактаб хонандаро ба ҳаёт дар шароити тағирёбии динамикии ҷамъият, ба барҳурди проблемаҳои номаълуми оянда бояд тайёр кунад [15, с.86]. Дар Русия ин масъаларо олими рус С.Т. Шатский ба миён гузошт ва дар таҷрибаи мактабҳои Русия ва дигар ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ то соли 1931 мавриди истифода буд ва соли 1931 бо қарори хизби коммунист ҳамчун усули педагогикаи буржуазӣ маҳкум гардидааст [14, С.39-41]. Танҳо солҳои 80-90 асри гузашта ин усул аз нав дар таҳқиқ ва истифодаи амалӣ роиҷ гардид ва дар мактабҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз Истиқлоли миллӣ тавассути ҷалби лоиҳаҳои инвестиционии хориҷӣ ба ислоҳоти соҳаи маориф мавриди истифода қарор гирифта, таҷрибаи нахустин тавассути ташкилоти ЮНИСЕФ (лоиҳаи «Қадам ба қадам») амалӣ гардидааст ва имрӯз дар таҷрибаи ками муаллимон қобили истифода аст. Лоиҳа тарҳи он чизест, ки ҳоло вучуд надорад. Сохтмон ва истифодаи он тавассуи усулҳои интерактивӣ сурат мегирад. Тавре ки дар боло зикр шуд, усули интерактивӣ ин ҳамбастагии методҳои таълим барои иҷрои мақсади пешаки муайяншуда аст. Аз ин рӯ, унсурҳои таркибии он иборатанд аз усул ва тарзҳои гуногуни кор дар ҷараёни иҷрои мақсадҳои мушаххаси таълимӣ. Ҳатто типологияи усули лоиҳа талаб мекунад, ки дар паҳлуи он усул ё тарз(приём)-и дигаре ҳамрадиф бошад. Масалан, дар рафти эксперименти таълимӣ мураттаб намудани луғати асарҳое, ки аз Абдураҳмони Ҷомӣ дар МТМУ омӯзонида мешаванд, дар шакли лоиҳа пешниҳод шуд, характери ҷустуҷӯӣ- таҳқиқотӣ дошт ва усулҳои ташхисӣ, таҳқиқотӣ- ҷустуҷӯӣ, проблемавӣ, арзёбӣ ва ғайра ҳамрадифи усули мазкур гардиданд. Натиҷаи эксперименталии ин лоиҳаро дар фасли сеюми кор баррасӣ кардаем.

Агар тавсифу шарҳи усулҳо дар ин дарс истифодашударо идома диҳем, боз ҳам ба ҳамин натиҷа мерасем: технологияи таълим ин мачмуи роҳу усулҳо барои моҳирона иҷро кардани вазифа ва мақсадҳои мушаххаси таълимӣ аст; ҳамаи усулҳо ба хоҳири ғаёл кардани хонанда, барои гирифтани донишҳои зарурии дар амалия санҷидашуда, иштирокчиӣ ғаёл гардонидани хонанда дар истифодаи ин донишҳо мебошад; ҳамаи усулҳо дар ташаккул додани салоҳиятҳои коммуникативӣ, иҷтимоишавии хонанда, кор карда тавонистани ӯ бо иттилоот, технологияҳои иттилоотӣ, ташаккул додани қобилиятҳои таҳлилий, эҷодӣ ва ғайра ҳамрадифи яқдигаранд. Бинобар ин, мо усулҳоро ба ғаёлу ғайриғаёл ҷудо накардем, зеро ҷӣ тавре ки дидем, ҳар усул дар мавқеи худ барои ғаёл гардонидани ягон ҷиҳати ғаёлияти майна, системаи асаб ва узвҳои таъсирдоранд. Илова ба ин усулҳои таълимро таҳриқдихандаи ғаёлият дарёфтем, бинобар ин иборай «усулҳои ғаёл» хоси чанд усул (асосан усулҳои лоиҳа, проблемавӣ, презентетсия, гуруҳбандӣ ва ғайра) доништа шудааст, ки қобили қабул нест. Он мачмуи усулҳои таълим аст, ки барои иҷрои мақсади мушаххасшуда бо ҳам иртибот пайдо карда, ҳамкориҳои воқеии муаллиму хонандаро таъмин менамояд. Бинобар ин онро усули ҳамкориҳои муаллиму хонанда гуфтан ҷоиз аст. Ҳамин тавр, методҳои интерактивӣ ин воситаи (инструменти) асосии иртиботи хонандаву омӯзгор аст, ки дар рушди муносибати босалоҳияти ҳам хонанда ва ҳам омӯзгор нақши калидӣ дорад. Ба гуфтаи муҳаққиқон, таълими интерактивӣ таълимест, ки дар он ноқомӣ ва бемуваффақиятӣ ҷой надорад [15].

Доир ба истифодаи усулҳои дигари таълим ва мавқеи онҳо дар ташаккули салоҳиятҳои хонандагону омӯзгорон хангоми омӯзиши ҳаёт ва эҷодиёти Абдураҳмони Ҷомӣ дар фаслҳои гуногуни рисолаи худ маълумот додаем. Пеш аз он ки ҷамъбасти озмоишҳои таълимро шарҳ диҳем, дар бораи мавқеи маҳсули технологияҳои таълимӣ дар ташаккули салоҳиятҳои хонандагону омӯзгорон мухтасар таваққуф менамоем.

ПАЙНАВИШТ:

1. Бабанский, Ю.К. Оптимизация педагогического процесса/Ю.К.Бабанский, М.М.Поташник //В вопросах и ответах/-Киев, Радянська школа, 1981.-С.108-187
2. Иноятхон. Тарбият/Иноятхон.- Душанбе: Адиб, 2012. -112 с .
3. Исломов,Ш. Изучение лироэпических произведений на уроках родной литературы в 1X-X классах/Ш.Исломов. Диссертация на саискание учёной степени кандидата педагогических наук/Ш.Исломов.-Москва, 1990.-197 с.
4. Мирон,Т.Методикаи таълими адабиёти тоҷик/Т.Мирон,Қ. Хочаев, Ш. Исломов.- Душанбе, 1991.-254 с.
5. Модули таълимӣ барои омӯзгорони фанни забон ва адабиёти тоҷик оид ба муносибати босалоҳият дар таълим.-Душанбе, 2017.

6. Модели 1. Низоми таълими салоҳиятноқӣ. Душанбе, 2016.
7. Муносибати салоҳиятноқӣ ба таълим / Модули таълимӣ. – Душанбе, 2017. - С. 9-10.
8. Муносибати босалоҳият ба таълим. Мураттибон: Ғ.Бобизода, Д. Имомназаров, Ш. Исрофилиё, А Байзоев .- Душанбе: Ирфон, 2018.-72 с.
9. Мухторӣ, Қ. Модули таълими курсҳои омӯзиши омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ оид ба гузариши муносибатҳои босалоҳият дар таълим / Қ. Мухторӣ, Ф. Мирзоёров. – Душанбе, 2017, – 79 с.
- 10.Мухторӣ Қ.Татбиқи муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои табиӣ ва технологияи информатсионӣ/ Қ. Мухторӣ, Д.Сафин, Н.Кабиров.-Душанбе, 2018.-60 с.
- 11.Низоми таълими салоҳиятноқӣ. Модули 1. Мураттибон:Ниёзов Ф., Зиёев М., Алиев А., Нусратов Б., Ҷонмирзоев Э., Қодиров Н., Иргашева М., Зиёев Қ . -Душанбе - 2016 с.– 36 с..
- 12.Ниёзов, Ф. Арзёбӣ дар низоми таълими салоҳиятноқӣ. / Ф.Ниёзов ва дигарон. – Душанбе, 2016.– 65 с.
- 13.Ниёзов, Ф. Методикаи таълим дар низоми таълими салоҳиятноқӣ. Модули 1/Ф.Ниёзов ва дигарон.-Душанбе, 2016.-141 с.
- 14.Сафин, Д.В. Интерактивные методы преподавания и обучения/ Д.В.Сафин, Р.Г.Мусина.- Душанбе, 2007.-86 с.
- 15.Райс, О.И. Интерактивные технологии в обучении/О.И.Райс, Е.А.Корненко//Педагогика нового времени, 2002. litrs. ru).

REFERENCES:

1. Babansky, Yu.K.. Potashnik M.M. Optimization of the pedagogical process/In questions and answers/.-Kyiv, Radyanskaya school, 1981.- 187 p.
2. Inoyatkhon. Tarbiyat/Inoyatkhon. - Dushanbe: Adib, 2012. -112 p.
3. Islomov Sh. Study of lyric epic works in the lessons of native literature in grades 9-10. Dissertation for the academic degree of candidate of pedagogical sciences / Sh. Islomov. - Moscow, 1990. - 197 p.
4. Mirov, T. Teaching methodology of Tajik literature\ T. Mirov, K. Khojaev, Sh. Islamov.- Dushanbe, 1991.-254 p.
5. Educational module for teachers of Tajik language and literature on competent attitude in education. - Monday, 2017.
6. Model 1. Competence training system. Dushanbe, 2016.
7. Competence approach to education / Educational module. - Dushanbe, 2017. - P. 9-10.
8. Competent approach to education. Editors: G. Bobizoda, D. Imomnazarov, Sh. Isrofilnia, A. Baizoev.- Dushanbe: Irfan, 2018.-72 p.
9. Mukhtari K. The educational module of training courses for Tajik language teachers on the transition of competent attitudes in education/K.Mukhtari, F.Mirzoyorov.-Dushanbe, 2017, - 79 p.
- 10.Mukhtori K., Safin D., Kabirov N. Implementation of competent approach in education of natural sciences and information technology/K. Mukhtori. -Dushanbe, 2018.-60 p.
- 11.Competence training system. Module 1. Authors: Niyazov F., Ziyoev M., Aliyev A., Nusratov B., Dzhonmirzoev E., Kadirov N., Irgasheva M., Ziyoev K. - Dushanbe - 2016. - 36p.
- 12.Niyazov, F. Assessment in the competence education system. / F. Niyazov and others. - Dushanbe, 2016. - 65 p.
- 13.Niyazov F. Methodology of education in the system of competence education. Module 1/F.Niyazov and others.-Monday, 2016.-141p.
- 14.Safin D.V., Musina R.G. Interactive teaching and learning methods. Dushanbe, 2007.-86 p.
- 15.Rice O.I., E.A. Kornenko. Interactive technologies in teaching//Pedagogy of modern times, 2002. litrs.ru)